

ORCID 0000-0001-7754-0249
УДК 364.4:379.81

Григорій Пустовіт

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ КОНСТРУКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Процеси демократизації й гуманізації сучасного українського суспільства значною мірою детермінуються помітними змінами у формуванні громадянина, який здатний брати на себе відповідальність за здійснені ним вчинки та діяльність у тому життєвому просторі, який створюється його особистим ставленням до окремих об'єктів і явищ у процесі взаємодії з ними. Однак, як зазначає І. С. Булах, у сучасній молоді, з одного боку, значно зросли потреби в самоствердженні, самовизначенні та самореалізації з іншого - спостерігається явище поступової примітивізації свідомості та самосвідомості. Внаслідок цього – часті прояви духовної спустошеності, егоїзму, інфантилізму та втрата підростаючим поколінням почуття відповідальності, які призводять до деформації нормативно-ціннісної сфери зростаючої особистості, її творчої активності й особливо у підлітковому віці [1].

Мета статті полягає у визначенні й характеристиці ключових конструктів соціально-педагогічної роботи з учнівською молоддю у закладах позашкільної освіти, якій надається обов'язково розвивальне, соціально адаптаційне і соціалізуюче спрямування, що забезпечує не лише розвиток інтелектуальних творчих здібностей учнівської молоді, а й постійної творчої та емоційної взаємодії всіх суб'єктів освітньо-виховного процесу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні гуманістична спрямованість освітньо-виховних інноваційних процесів у системі позашкільної освіти створює широкий простір для реалізації задумів, потреб та інтересів кожного з учнів (вихованця, слухача) в освітньо-виховному процесі закладів позашкільної освіти. А в умовах сучасних соціальних та економічних реформ, демократизації суспільства та гуманітаризації освіти значно підвищився

попит дітей та їхніх батьків на додаткові освітні послуги, які заклади середньої освіти чи інші середні освітні заклади задовольнити не в змозі. Розв'язання цієї важливої проблеми полягає у необхідності створення освітньо-виховного поля, відкритої для будь-якої дитини системи соціалізації, як найбільш демократичного та гнучкого засобу залучення освітнього закладу, сім'ї та громадськості до співпраці в освіті, вихованні та розвитку дітей і підлітків.

Розв'язання цих завдань, як підтверджує аналіз сучасної освітньої практики можливий за умови, коли у побудові освітньо-виховного процесу враховується застосування провідного особистісно-орієнтованого підходу – сутність якого полягає у створенні «ситуацію успіху» для дитини у всьому розмаїтті задоволення її інтересів, нахилів та освітніх потреб у процесі життєдіяльності у цих закладів освіти.

Отже, можемо констатувати, що особистісно орієнтований підхід у закладах позашкільної освіти ґрунтуючись «...на особистісних замовленнях дітей і їхніх батьків, які постійно розвиваються і варіюються...», є ефективним за умови «...проекування таких педагогічних методик та технологій, які могли б якнайповніше допомогти дітям зорієнтуватись і самореалізуватись у складній і багатогранній соціокультурній ситуації» [2, с. 22- 32]; ціннісно-мотиваційного підходу – орієнтованого на формування системи загальнолюдських і індивідуально вивірених часом і життям суспільства морально-духовних цінностей та важливих позитивних мотивацій досягнення вибудованої самою ж особистістю мети життєдіяльності у всій її багатомірності й соціальній значущості.

Тобто важливим у цих процесах має стати усвідомлення педагогами закладу

позашкільної освіти певної психологічної закономірності, у відповідності до якої психічні внутрішні процеси (усвідомлення, сприймання, мислення, запам'ятовування, відтворення й застосування тощо) мають завжди цілеспрямоване продовження у зовнішніх проявах, тобто у певних видах діяльності. І чим вищий рівень внутрішніх процесів, їх логічна єдність та взаємозв'язок, тим вищий рівень й ефективність практичної (творчої) діяльності особистості в навколишньому середовищі; особистісно-діяльнісного підходу – спрямованого на практичну як індивідуальну, так і соціально-значущу діяльність, що є основою творчого розвитку дитини, її духовного зростання як активного члена суспільства.

У межах цього підходу практичним навичкам з вивчення соціокультурного і соціоприродного середовища, тобто навичкам прийняття доцільних рішень щодо власних вчинків, поведінки і діяльності у найближчому для дитини соціумі ми відводимо одне з центральних місць у змісті позашкільної освіти й розглядається сьогодні кінцевим етапом в інтелектуальному й духовному збагаченні та фізичному розвитку, соціальній адаптації та соціалізації особистості.

Однак, не менш актуальним в реалізації практичних навичок учнів, за висновком психологів Б. Бейера і Р. Чарльтона (США), є формування комунікативних умінь, тобто умінь працювати в колективі, «... що особливо важливо в наші дні, коли люди повинні об'єднуватися для досягнення суспільно значущих цілей у поступальному розвитку суспільства» [3, с. 17-19]. Продовженням цієї думки є актуалізація В. Г. Кременем положення про те, що окреме місце у цьому напрямі посідає формування «...поведінково-комунікативних умінь і навичок, що забезпечують ефективне включення дитини в різні соціально-психологічні групи та ситуації спілкування» [4, с. 421]; соціально адаптаційного підходу, який забезпечує адаптацію дитини до викликів та загроз сучасного суспільства, завдяки виробленню умінь і навичок самоосвіти, самовизначення, реалізації індивідуальних здібностей та творчого потенціалу.

У межах цього підходу нами виділено ряд аспектів, а саме формування: соціальних знань, що визначають рівень орієнтування дитини у навколишньому світі у певний

період її онтогенезу; вербальних знань, тих знань які визначаються сформованими вербальними здібностями щодо усвідомлення й засвоєння системних знань про довкілля; інтерактивних знань, тих знань, які у поєднанні з певними уміннями і навичками дають змогу організувати самостійно взаємодію з іншими членами гуртка, секції, загону, вчителями батьками та іншим дорослими. А також знання, що дають змогу сформулювати самооцінні судження щодо ставлення індивіда до себе й до інших. Крім цього вони допомагають зростаючій особистості вибудувати ефективну взаємодію дитини з найближчим оточенням; психолого-орієнтаційних знань, що забезпечують умови визначення й усвідомлення своїх людських сутнісних якостей та характеристик, тобто свого власного «Я» у світі; ціннісно-орієнтаційні знання, уміння і навички, які дають змогу зростаючій особистості, особливо у старшому шкільному віці, виокремити й охарактеризувати для себе власне місце й роль у світі, що її оточує та значущість власних вчинків і дій як для себе, так і для суспільства в цілому.

Відтак, можемо констатувати, що сьогодні у межах обґрунтованої і запровадженої у широку практику освітньо-виховної парадигми педагогічного супроводу дозвіллевої діяльності учнів провідним стає відмова від вузького погляду на її розвиток, сутність якого переважно полягає саме в інтелектуальному, тоді як процеси соціального й морального становлення, і такого важливого елементу освітньо-виховного процесу закладів позашкільної освіти, як самоорганізації, самостановлення й самоствердження зростаючої особистості залишаються недостатньо розробленими. Тому процеси навчання, виховання й розвитку дитини у цих закладах освіти необхідно и обов'язково розглядати у їх взаємозв'язку і в той же час, як процеси адаптації особистості до соціалізаційних викликів і загроз характерних для сучасного українського суспільства [5, с. 15-17].

Відтак, розв'язання актуальних проблем формування соціально активної, творчої, відповідальної і цілеспрямованої особистості передбачає визнання дитини центром педагогічної системи у цих закладах освіти, доміантним суб'єктом освітньо-виховного процесу, завдяки створенню

надзвичайно комфортних умов для реалізації власних ініціатив у всіх різновидах навчально-пізнавальної, пошукової, дослідницької і конструкторської діяльності чи суспільно корисної, масової та природоохоронної роботи, у різноманітних життєтворчих процесах, які є важливими для дітей та їхніх батьків. Тільки за таких умов система освітньо-виховної роботи у закладах позашкільної освіти набуває розвивального, соціально адаптаційного і соціалізуючого спрямування, тим самим сприяючи не лише розвитку інтелектуальних творчих здібностей учнів, а й постійній творчій взаємодії та емоційній співпраці всіх суб'єктів освітньо-виховного процесу. [6, с. 25].

У контексті останнього саме заклади позашкільної освіти (де процес навчання побудований як акт відкриття дитиною нового, раніше невідомого і, головне, цікавого їй) мають набагато більші можливості у застосуванні активних форм педагогічно спрямованої організації вільного часу, на відміну від безцільного їхнього відпочинку. Остання думка підкріплюється аналізом сучасної педагогічної практики, у межах якої проблема організації та використання дозвілля і підготовка дітей до його розумного проведення стає дедалі актуальнішою. Це пояснюється низкою причин, як то: диспропорцією між кількісними і якісними показниками навчального і вільного часу дитини, посиленням негативних соціально-економічних впливів, падінням загального культурного рівня суспільства, стихійних чинників найближчого оточення (вулиця, різноманітні вуличні об'єднання), девальвацією суспільних цінностей, чому у значній мірі сприяють ЗМІ, особливо телебачення та друкована продукція; розмаїттям інтересів та потреб дітей, які нерідко не знаходять реалізації в формальній сфері дозвілля.

Тому, сьогодні ми маємо говорити про ще один теоретико-прикладний конструкт діяльності закладів позашкільної освіти і розглядати його, як одне з найважливіших завдань, що полягає у подоланні протиріччя між розумінням дітьми свого вільного часу, як відпочинку і освітньо-виховною діяльністю та соціальною роботою закладів позашкільної освіти, як організаційної структури інституту соціального виховання. Отже, актуальність модернізації змісту

позашкільної освіти посилюється тим, що ця система визначально орієнтована на вільний вибір особистістю видів і форм діяльності, формування її особистих уявлень про соціокультурне і соціоприродне середовище, розвиток пізнавальної мотивації і творчих якостей. Тому, позашкільна освіта сьогодні має розглядатись як така, що виявляє найближчі перспективи розвитку особистості в різних соціальних й освітньо-виховних інститутах, де заклади позашкільної освіти мають стати центрами мотиваційного розвитку особистості, її самореалізації і професійного самовизначення [7, с. 6-8].

Наступним теоретико-прикладним конструктом соціально-педагогічної роботи у закладах позашкільної освіти з одного боку, забезпечення рівних стартових можливостей для кожної дитини не лише в освіті, але й у її вихованні, розвитку, соціальній адаптації і у цілому соціалізації, з другого боку - реалізацію кожним своїх інтересів, потреб і потенційних можливостей. Тоді ефективний розвиток і формування особистості в освітньо-виховному процесі закладів позашкільної освіти пов'язується нами з оптимальним конструюванням навчального, виховного, розвиваючого, соціально адаптаційного і соціалізуючого змісту, активними формами, методами та засобами його реалізації, які безпосередньо спрямовуються не лише на усвідомлення й засвоєння дитиною системних знань, умінь і навичок їх застосування, але й, що є найважливішим, на формування ціннісних орієнтацій і системи цінностей. [8, с. 121-122].

У цьому відношенні, на думку П. Ю. Сауха, дійсною реальністю є не людина, яка впливає на зовнішні об'єкти та системи, і не середовище, що її оточує – яке визначає буття, а єдність того й іншого. Тобто йде мова вже не про людиновимірну, а людиноосвітню цілісність, у якій людина постає в усій багатогранності існування і динаміці життя [9, с. 72].

На підставі аналізу зазначеного Алексеєнко Т. Ф. визначає мету соціально-педагогічної роботи у закладах позашкільної освіти, що полягає у: сприянні адаптації і позитивній соціалізації особистості шляхом допомоги їй у засвоєнні соціальних норм і цінностей; створенні умов для психологічного комфорту і безпеки дитини; задоволенні потреб особистості у вмінні

ефективно вирішувати життєві проблеми; попередженні негативних явищ у сім'ї, школі, позашкільному закладі, іншому найближчому соціальному оточенні [10, с. 407].

У контексті останнього саме прикладом прикладного конструкту соціально-педагогічної роботи з учнівською молоддю у закладах позашкільної освіти є соціально адаптаційна і в цілому соціалізуюча діяльність Рівненського палацу дітей та молоді, що реалізується за чотирма напрямками: соціальний захист через неформальну профільну освіту, реалізацію соціально значимих проектів для місцевої громади, благодійну діяльність і волонтеріат. Розроблена система соціальної відповідальності передбачає:

- Соціальний захист – Палац вирішує в контексті надання профільної допрофесійної підготовки та початкової професійної освіти.

- Соціально значимі проекти для міста вирішуються в ході навчально-виховного процесу та громадської діяльності як соціальні практики.

- Благодійність – складова освітнього процесу кожного структурного підрозділу.

- Участь у волонтерській діяльності як результат формування соціальних компетенцій та необхідних комунікативних навичок.

Соціальна відповідальність для Палацу – це форма корпоративної культури – репутаційного менеджменту, що є базовим для побудови всієї системи соціально-педагогічної моделі ПДМ. І тому ПДМ оперативно реагує на зміну змісту в системі позашкільної освітньої парадигми:

- створення центру розвитку дітей «Бебі академія» для дітей, що не відвідують ДНЗ з тих або інших причин;

- створення комунікативного майданчика для батьків та їхніх дітей з особливими потребами (аутисти);

- набір особливих дітей в секції дзюдо і кінно-спортивного клубу «Фавор» (діти, що страждають хворобами опорно-рухового апарату);

- відкриття груп для дітей з особливими потребами на базі Інваспорту (діти з діагнозом ДЦП - дитячий церебральний параліч);

- застосування елементів інклюзивної освіти в структурних підрозділах Палацу: профільних школах інформатики,

журналістики, образотворчого мистецтва, екологічному центрі.

Палац дітей та молоді м. Рівне ініціює добровільно взяті на себе зобов'язання, неформально продиктовані соціумом і спрямовані на розвиток муніципальної громади задля покращення якості життя містян. Прикладами заходів для місцевої громади (проекти), над якими шефствують діти і молодь ПДМ є:

- благоустрій дитячих майданчиків, велопарковок;

- шефство над закладами охорони здоров'я (обласна і міська дитячі лікарні);

- проект велодоріжки в мікрорайонах міста;

- зоозахисна діяльність (стерилізація бездомних тварин, «Збудуємо притулок разом»);

- робота з людьми з особливими потребами: Українське товариство сліпих – озвучення підручників для сліпих і слабоворих на базі обласної наукової бібліотеки;

- екологічні проекти «Сміття – ресурс», «Старі дерева нашого міста – Енергозбереження +» і багато інших.

Традиційні напрями Благодійної допомоги є наступні:

- хворі діти (онко і ВІЛ інфіковані, хворі на сухоти), і діти з особливими потребами в навчально-реабілітаційному центрі «Особлива дитина» і аналогічній дошкільній установі Центрі ранньої педагогічної реабілітації і соціальної адаптації дітей з особливими потребами «Паросток»;

- благодійний марафон «З вірою в майбутнє!» - адресно підтримав до 100 соціально незахищених обдарованих дітей ПДМ, дітей онкогематологічного відділення обласної дитячої лікарні, 25 дітей з «Особливої дитини»;

- благодійна акція «Добро на Різдво» (від Миколи до Водохреща) за 3 роки подарована можливість реалізації різдвяної мрії більше 50 дітям – адресно (в т.ч. дітям, батьки яких загинули під час АТО);

- шефство над дитячими будинками, інтернатами: Мізочська школа-інтернат для дітей-інвалідів з вадами слуху, Олександрійська школа-інтернат для дітей, батьки яких позбавлені батьківських прав;

- безстрокова благодійна акція «Ми – разом» – всім, хто має відношення до АТО та допомога сім'ям вимушених переселенців з

півдня та сходу України у зв'язку з воєнними діями. Кожну неділю на центральних майданчиках міста ми проводимо соціально-активні акції: фрімаркет, концерти, перформанси, флешмоби, майстер-класи, що активізують містян на корисні дії: моральну і матеріальну підтримку тих, хто цього потребує. Процес трансформації соціальної відповідальності у зв'язку з подіями в країні - це переорієнтація на виклики сьогодення, Благодійні безстрокові акції, шефство над закладами позашкільної освіти у м. Северодонецьку Луганської області [11, с. 404].

Ще одним важливим теоретико-прикладним конструктом соціально-педагогічної роботи у закладах позашкільної освіти на сьогодні є створення умов для соціально-професійної орієнтації дітей та учнівської молоді, що розглядається як комплексна науково обґрунтована система їхнього залучення до особистісних і соціально значущих справ, формування цінності майбутньої професії на основі вироблення певних особистісних якостей, переконань, ціннісних орієнтацій, потреб і мотивів та реалізації творчого потенціалу, здібностей, задатків тощо.

На сьогодні практично переважна більшість закладів позашкільної освіти здійснює соціально-професійну орієнтацію учнів у два етапи. Так, на початковому (пропедевтичному) етапі створюються умови для системного і зрозумілого для дітей у відповідності до їхніх вікових можливостей ознайомлення з найпоширенішими професіями у процесі освітньо-виховної роботи, виховання позитивного ставлення до різних видів трудової і професійної діяльності, інтересу до пізнання своєї особистості; формування початкових загальнотрудових умінь і навичок, здатності до взаємодії з іншими особами у процесі діяльності; - на наступному - пізнавально-пошуковому етапі - формуються ціннісні орієнтації, мотивація самопізнання, налаштування на власну активність у професійному самовизначенні та оволодінні професійною діяльністю; забезпечується систематичне ознайомлення учнів із професіями у навчально-виховному процесі; розвиваються вміння самоаналізу та самооцінки з метою усвідомлення власної професійної спрямованості; проводиться консультування щодо вибору профілю подальшої освіти, форм трудової підготовки.

Результатом пізнавально-пошукового етапу професійної орієнтації учнів має бути вибір напряму продовження освіти у старших класах, а після закінчення закладу середньої освіти у закладах вищої освіти чи набуття обраної професії.

Висновки. Таким чином, визначені і схарактеризовані у цій статті змістові характеристики ключових провідних конструктів соціально-педагогічної роботи з учнівською молоддю у закладах позашкільної освіти, відображають один з можливих напрямів удосконалення цієї освітньої галузі.

Водночас, ця стаття не вичерпує запропонованої проблеми, а є лише частковим підходом до її вирішення. Особливої уваги заслуговують питання формування ціннісних орієнтацій дітей і учнівської молоді у процесі національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання у закладах позашкільної освіти, під час різноманітних туристсько-краєзнавчих походів та екологічних експедицій, організації суспільно корисної й соціально значущої роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
2. Концепція позашкільної освіти // Інформаційний збірник Міносвіти України. – № 7. – 1997. – С. 22–32.
3. Пустовіт Г. П. Позашкільні навчальні заклади – погляд у майбутнє / Г. П. Пустовіт // Нова педагогічна думка: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Формування соціальної компетентності вихованців позашкільних навчальних закладів»], (Рівне, 9-10 червня 2011). – Рівне, 2011. – №3. – С. 17–19.
4. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / авт. В. Г. Кремень. – К.: Педагогічна думка. – 2009. – 520 с.
5. Пустовіт Г. П. Педагогічна складова дозвілєвої діяльності дитини у позашкільних навчальних закладах: соціокультурні виклики // Інноватика у вихованні :зб. наук. пр. Вип.3 / упоряд. О. Б. Петренко ; ред. кол. : О. Б. Петренко, Н. М. Гринькова, Т. С. Ціпан та ін. – Рівне : РДГУ, 2016. – С. 15–27.
6. Пустовіт Г. П. Інтерактивні методи навчання і виховання у позашкільному навчальному закладі // Інноватика у

вихованні: зб. наук. пр. Вип. 2 / упоряд. О. Б. Петренко ; ред. кол. : О. Б. Петренко, Н. М. Гринькова, Т. С. Ціпан та ін. – Рівне : РДГУ, 2015. – С. 24–38.

7. Пустовіт Г. П. Соціалізація підлітків у процесі гурткової роботи у позашкільному навчальному закладі / Г. П. Пустовіт // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – №3. – 2005. С. 36 – 42; , с. 36-42; Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Освіта України. – №94 (від 3.12.2004 р.) – С. 6–10.

8. Пустовіт Г. П. Формування ціннісних орієнтацій особистості у позашкільних навчальних закладах: теоретичний контекст / Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип.760. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Чернівецький нац. у-т, 2015. – 120–129.

9. Саух П. Ю. Сучасна освіта: портрет без прикрас (між негативною креативністю ідей і українською вестернізацією). Розвиток сучасної освіти: освіто логічні наголос : наук. пр./ за матер. Першої Всеукр. наук.-прак. конф. «Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти» авт. кол.: В. Г. Кремень, О. В. Сухомлинська, І. Д. Бех, В. О. Огнев'юк, В. М. Ткаченко, П. Ю. Саух, Д. І. Дзвінчук, С. О. Сисоєва, І. В. Соколова. – К.: Київ, ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – 152 с.

10. Алексєєнко Т. Ф. Соціально-педагогічна діяльність. Енциклопедія позашкільної освіти / РДГУ, НМЦ інноваційних технологій виховного процесу НАПН України, РОІППО; головний ред. Г. П. Пустовіт. – Рівне : О. Зень, 2017. – 525 с.

11. Первушевська І. О. Соціальна відповідальність та муніципальний резонанс діяльності позашкільного навчального закладу. Енциклопедія позашкільної освіти / РДГУ, НМЦ інноваційних технологій виховного процесу НАПН України, РОІППО; головний ред. Г. П. Пустовіт. – Рівне : О. Зень, 2017. – 525 с.

4. Kremen' V.H. Filosofiya lyudynotsentryzmu v stratehiyakh osvith'oho prostoru / avt. V. H. Kremen'. – K. : Pedahohichna dumka. – 2009. – 520 s.

5. Pustovit H.P. Pedahohichna skladova dozvilleyevoyi diyal'nosti dytyny u pozashkil'nykh navchal'nykh zakladakh: sotsiokul'turni vyklyky// Innovatyka u vykhovanni :zb. nauk. pr. Vyp.3 / uporyad. O. B. Petrenko ; red. kol. : O. B. Petrenko, N. M. Hryn'kova, T. S. Tsipan ta in. – Rivne : RDHU, 2016. – S. 15–7.

6. Pustovit H.P. Interaktyvni metody navchannya i vykhovannya u pozashkil'nomu navchal'nomu zakladi // Innovatyka u vykhovanni : zb. nauk. pr. Vyp. 2 / uporyad. O. B. Petrenko ; red. kol. : O. B. Petrenko, N. M. Hryn'kova, T. S. Tsipan ta in. – Rivne : RDHU, 2015. – S. 24–38.

7. Pustovit H.P. Sotsializatsiya pidlitkiv u protsesi hurtkovoyi roboty u pozashkil'nomu navchal'nomu zakladi / H. P. Pustovit // Sotsial'na pedahohika: teoriya i praktyka. - №3. – 2005. S. 36 – 42; , s. 36-42; Natsional'na prohrama vykhovannya ditey ta uchniv'skoyi molodi v Ukrayini // Osvita Ukrayiny. – №94 (vid 3.12.2004 r.) – S. 6–10.

8. Pustovit H.P. Formuvannya tsinnisnykh oriyentatsiy osobystosti u pozashkil'nykh navchal'nykh zakladakh: teoretychnyy kontekst / Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu: Zbirnyk naukovykh prats'. Vyp.760. Pedahohika ta psykholohiya. – Chernivtsi: Chernivets'kyy nats. u-t, 2015. – 120–129.

9. Saukh P.YU. Suchasna osvita: portret bez prykras (mizh nehatyvnoyu kreatyvnytyu idey i ukrayins'koyu vesternizatsiyeyu). Rozvytok suchasnoyi osvity: osvito lohichni naholos : nauk. pr./ za mater. Pershoyi Vseukr. nauk.-prak. CONF. «Osvitolohiya – naukovyy napryam intehrovanoho piznannya osvity» avt. kol.: V.H. Kremen', O.V. Sukhomlyns'ka, I.D.Bekh, V.O. Ohnev'yuk, V.M. Tkachenko, P.YU. Saukh, D.I. Dzvinchuk, S.O. Sysoyeva, I. V. Sokolova. – K.: Kyyiv, un-t im. B. Hrinchenka, 2011. – 152 s.

10. Alyeksyeyenko T.F. Sotsial'no-pedahohichna diyal'nist'. Entsyklopediya pozashkil'noyi osvity / RDHU, NMTS innovatsiynykh tekhnolohiy vykhovnoho protsesu NAPN Ukrayiny, ROIPPO; holovnyy red. H. P. Pustovit. – Rivne : O. Zen', 2017. – 525 s.

11. Pervushevs'ka I. O. Sotsial'na vidpovidal'nist' ta munitsypal'nyy rezonans diyal'nosti pozashkil'noho navchal'noho zakladu. Entsyklopediya pozashkil'noyi osvity / RDHU, NMTS innovatsiynykh tekhnolohiy vykhovnoho protsesu NAPN Ukrayiny, ROIPPO; holovnyy red. H. P. Pustovit. – Rivne : O. Zen', 2017. – 525 s.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Bulakh I. S. Psykholohiya osobystisnoho zrostannya pidlitka: Monohrafiya. – K.: NPU imeni M.P. Drahomanova, 2003. – 340 s.

2. Kontseptsiya pozashkil'noyi osvity // Informatsiynyy zbirnyk Minosvity Ukrayiny. – № 7. – 1997. – S. 22 – 32.

3. Pustovit H.P. Pozashkil'ni navchal'ni zaklady – pohlyad u maybutnye / H. P. Pustovit// Nova pedahohichna dumka: materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi [«Formuvannya sotsial'noyi kompetentnosti vykhovantsiv pozashkil'nykh navchal'nykh zakladiv»], (Rivne, 9-10 chervnya 2011). – Rivne, 2011. – №3. – S. 17–19.